

СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ НОВІТНІХ ВИМОГ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

С. Гринкевич, д. е. н., професор
ORCID ID: 0000-0002-3563-3989

О. Брух, к.е.н., к. е. н., доцент
ORCID ID:0000-0003-1117-0454

М. Когут, к. е. н., в.о. доцента
ORCID ID:0000-0001-8275-134X

Львівський національний аграрний університет

© С. Гринкевич, О. Брух, М. Когут, 2019

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2019.01.044>

Гринкевич С., Брух О., Когут М. Сучасний стан використання трудового потенціалу в контексті новітніх вимог суспільного розвитку

Окреслено сутність процесу трансформації використання трудового потенціалу. Визначено, що рівень та якість трудового потенціалу виступають фундаментом життєзабезпеченості й стабільності у суспільстві, а також відіграють провідну роль у забезпеченні конкурентоспроможності економіки держави. Проаналізовано прояви впливу інформаційного суспільства на трансформацію використання трудового потенціалу. Розглянуто вплив соціально-економічних перетворень на трудовий потенціал в країні та визначено основні передумови його оптимального задіяння, оскільки соціально-економічний розвиток держави визначається використанням трудового потенціалу окремих територій як невід'ємної частини економічного потенціалу. Окреслено проблеми структурних трансформацій трудового потенціалу згідно з вимогами інформаційного суспільства в Україні. Проаналізовано стан трудового потенціалу України за демографічною складовою, в тому числі динаміку природного приросту населення. Відображено зведені показники стану трудового потенціалу, з'ясовано роль освітньої складової у формуванні трудового потенціалу на основі аналізу кількості осіб, які здобували освіту у навчальних закладах різних рівнів. Розглянуто основні показники діяльності суб'єктів господарювання та економічну активність населення за рівнем освіти. Обґрунтовано основні проблеми раціонального використання трудового потенціалу, пов'язані з: депопуляцією населення; зростанням демографічного навантаження на осіб працездатного віку; низькою інноваційною активністю працюючих; незбалансованістю підготовки фахівців системою вищих закладів освіти та робітників – системою професійно-технічної освіти; зростанням безробіття та нелегальної зайнятості; проблемністю в оплаті праці. Визначено пріоритети респондентів щодо перешкод, заходів та мотиваторів використання трудового потенціалу в розрізі окремих міст України. Встановлено, що основним мотивуючим чинником до ефективної, якісної праці є її оплата. Здійснено аналіз співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, що дав чітке уявлення про те, що працездатні громадяни не можуть прожити на заробітну плату. Виявлено та узагальнено наслідки впливу розриву між населенням за рівнем доходів на використання трудового потенціалу. Окреслено основні тенденції у трансформації використання трудового потенціалу.

Ключові слова: трудовий потенціал, структура трудового потенціалу, процес трансформації, інформаційне суспільство, безробіття, зайнятість, рівень доходів.

Hrynkevych S., Brukh O., Kohut M. The modern state of the labor potential use in the context of new recognition of social development

The article outlines the essence of the process of transforming the labor potential use. It has been determined that the level and quality of labor potential serve as the foundation of life support and stability in society. It's

also play a leading role in ensuring the competitiveness of the state's economy. The manifestations of the information influence of the society on the transformation of the labor potential use have been analyzed. The influence of socio-economic transformations on labor potential in the country is considered. The main preconditions for its optimal use are determined. The socio-economic development of the state is determined by the use of labor potential of separate territories as an integral part of the economic potential. The problems of structural transformations of labor potential in accordance with the requirements of the information society in Ukraine are outlined. The state of labor potential of Ukraine according to the demographic component, including the dynamics of natural population growth, is analyzed. The summary indicators of the labor potential state are shown. The role of the educational component in the formation of labor potential has been clarified. This analysis was made on the basis number of persons who have been studying at educational institutions of different education levels. The main indicators of economic entities activity and economic activity of the population according to the level of education are considered. The basic problems of rational labor potential use are connected with: depopulation; increase of demographic load on persons of working age; low innovative activity of employees; imbalance in the training of specialists by a system of higher education institutions and workers by the system of vocational education; rising unemployment and illegal employment; problem in pay. The priorities of respondents regarding obstacles, measures and motivators of employment potential use in the context of individual cities of Ukraine are determined. It was established that the main motivating factor for efficient, high-quality work is the payment of labor. An analysis of the ratio of minimum wage and subsistence level has been made, which gave a clear idea that able-bodied citizens can't live on wages. The consequences of the gap between the population by income level and the labor potential use are revealed and summarized. The main tendencies in the transformation of the labor potential use are outlined.

Key words: labor potential, structure of labor potential, process of transformation, information society, unemployment, employment, income level.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції економічної трансформації та динамічного формування загального інформаційного простору супроводжуються поглибленням соціальних протиріч, що негативно позначається на використанні трудового потенціалу держави і зумовлює посилення наукового інтересу до проблем забезпечення збалансованого його задіяння в умовах нестационарної економіки в контексті дотримання соціальних й економічних інтересів людини і суспільства.

Актуальність проблеми використання трудового потенціалу в умовах нестационарної економіки посилюється тим, що за відсутності відповідного теоретико-методологічного забезпечення вплив держави на вказані процеси фрагментарний і хаотичний. Як наслідок, в економіці та соціальній сфері накопичуються негативні явища і тенденції, які виражаються у деформаціях якості трудового потенціалу, погіршенні суспільного здоров'я та інформаційній дезорієнтації використання і розвитку трудових потенцій. Тому виявлення особливостей використання трудового потенціалу країни – надзвичайно важливе завдання науково-пошукових дослі-

джень, що зумовлене трансформаційними процесами в його структурі, які виникають унаслідок нових викликів сучасного інформаційного суспільства. Отож, актуалізується новий, надзвичайно важливий процес у сфері соціально-трудових відносин сучасного українського суспільства – який полягає у поступових чи прискорених змінах у його компонентній структурі, що зумовлені об'єктивним впливом чинників зовнішнього середовища або ж суб'єктивними впливами з боку держави для забезпечення подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фокусування уваги на проблематиці трудового потенціалу представлено у багатьох працях як зарубіжних, так й вітчизняних учених. Становлять інтерес напрацювання М. Амстронга, Г. Беккера, А. Кібанова, М. Слезингера, Ф. Тейлора та ін. Вагомий внесок у дослідження окресленої проблеми зробили українські науковці Д. Богиня, С. Бандур, Г. Басько, К. Білецька С. Белова, В. Бородатий, О. Грішнова, М. Долішній, О. Крушельницька, Н. Лук'яченко, В. Онікі-

енко, Г. Осовська, В. Приймак, М. Сташисен, Р. Чорний та ін.

З проведеного аналізу досліджень ми бачимо, що значна кількість вітчизняних науковців вивчає проблеми й динаміку трансформації трудового потенціалу, в тому числі структурних зрушень в умовах нестационарної економіки. Проте досліджень із детальним аналізом структурних трансформацій трудового потенціалу в Україні бракує.

Так, у своїх працях В. Приймак (2005) висвітлює теоретико-методологічні й прикладні основи оцінювання й регулювання трансформації трудового потенціалу за врахування закономірностей, тенденцій та основних напрямів розвитку трудового потенціалу і ринку праці в умовах входження України у світовий економічний простір.

Особливостям трансформації компонентної структури трудового потенціалу присвячено праці Р. Чорного (2013). Інноваційне бачення та зосередження на просторових формах організації українського суспільства як сфери розвитку трудового потенціалу дало змогу виявити й окреслити основні детермінанти його трансформації у розрізі форм. Проте окремі питання, що стосуються трансформації використання трудового потенціалу в умовах нестационарної економіки, залишаються недостатньо опрацьованими, а отже, потребують ретельного вивчення.

Постановка завдання. Важливо з'ясувати, яким чином новітні умови інформаційного суспільства призводять до трансформації використання трудового потенціалу. У теоретичному аспекті найяскравіші прояви такого впливу описані так:

- за стрімкого зростання глобальної конкуренції, заснованої на створенні наукомістких продуктів, трудовий та інтелектуальний потенціали стають ключовими ресурсами розвитку (Ціжма, 2009);

- трудовий потенціал за базовими своїми напрямками трансформується в інтелектуальний капітал. Ефективне використання трудового потенціалу, його трансформація в інтелектуальний капітал та інноваційний продукт через певний механізм позитивно

впливають на економіку країни, галузі чи окремого підприємства (Ціжма, 2009);

- характерними ознаками нових умов економічного розвитку є звернення до людських цінностей, гуманізація виробництва, що генерує глибокі зміни у формах і методах управління та використання людських ресурсів (Цапок, 2012);

- удосконалення регулювання трансформації трудового потенціалу вимагає використання переваги спільних зусиль, яка закладена в кластерній моделі.

Методика дослідження та матеріали.

Для виконання поставлених завдань був проведений теоретичний аналіз наукової літератури, звітів у галузі економіки, демографії та соціальної політики. Для досягнення поставленої мети задіяно загальнонаукові й специфічні методи дослідження: науково-теоретичні основи трудового потенціалу опрацьовано методами аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення, науково-аналітичним, систематизації та класифікації; для надання кількісної оцінки чинників трудового потенціалу та його впливу на національну економіку використано: статистичний метод, методи лінійного кореляційного та регресійного аналізу на основі панельних даних, часових рядів.

Інформаційною базою дослідження були нормативно-правові акти у сфері трудового потенціалу, статистичні бази Державної служби статистики України.

Побудова цієї моделі розширює діагностику трудового потенціалу і є визначальною передумовою підвищення ефективності регулювання його трансформації (Приймак, 2005, с. 30).

Виклад основного матеріалу. Побудова в Україні інформаційного суспільства супроводжується відповідними трансформаційними процесами використання трудового потенціалу, які проявляються в посиленні значущості інтелектуальної потенції поряд із гуманізацією соціально-трудових відносин й необхідністю формування нових підходів до регулювання його компонентної структури через активну міжсекторальну співпрацю (форми соціального діалогу).

За таких обставин важливо визначити основні проблеми використання трудового потенціалу в Україні. Проведений нами аналіз дав змогу виокремити основні з них. По-перше, спостерігається стійка тенденція

до природного зменшення населення (понад двадцятиріччя), яка на тлі складної економічної ситуації та військових дій на Сході України за останніх кілька років різко погіршилася (рис. 1).

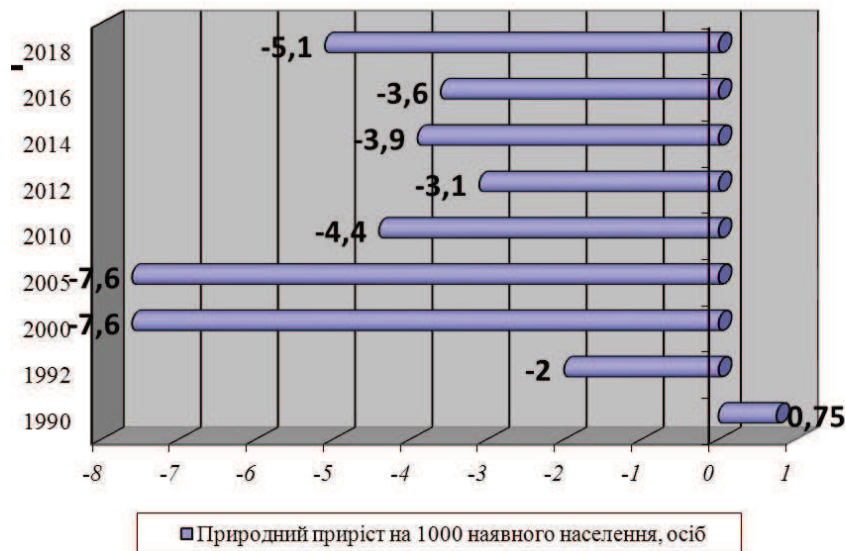

Рис. 1. Динаміка природного приросту населення в Україні, 1990–2018 рр. (станом на 1.01.).*

* Складено на основі (Населення України за 2017 рік, 2018). Дані за 2014–2018 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, частини Донецької і Луганської областей.

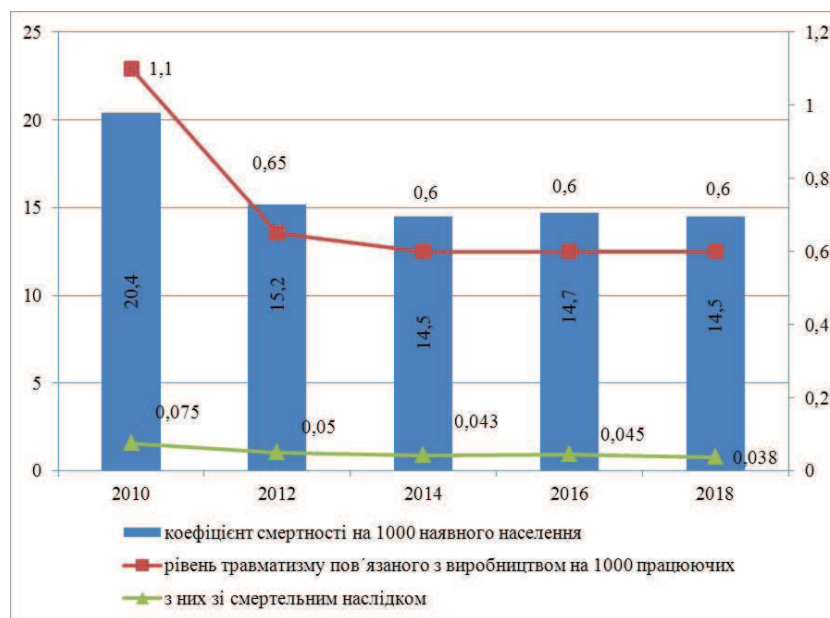

Рис. 2. Темпові дисонанси окремих демопоказників використання трудового потенціалу, 2010–2018 рр. (станом на 1.01.).*

* Складено на основі (Регіони України ..., 2018).

Ключовим питанням щодо скорочення масштабів депопуляції є вирішення доволі гострих медико-демографічних проблем. На підставі аналізу окремих показників (рис. 2) можна дійти висновку, що наявність темпових дисонансів у різні часові періоди та їхній повторювальний характер свідчать про практичну неврегульованість ситуації у сфері охорони здоров'я України.

Специфіка використання трудового потенціалу в умовах розвитку інформаційного суспільства формує ще один проблемний зріз, який вимагає особливого погляду на проблему використання фізіологічних і психоемоційних сил людського організму в середовищі, яке значно відрізняється від аналогій попередніх стадій суспільного прогресу. Динамічність суспільних перетворень, стрімкість бізнес-середовища з одночасним посиленням інформаційних потоків вимагають особливих «витрат» людського організму в ході трудової діяльності.

Пріоритетність медико-біологічних можливостей, які наявні й не утискаються (обмежуються) втратами людського організму,

формується на стику можливостей забезпечення подальшого ефективного використання трудового потенціалу. Таку позицію підсилюють аргументи представників львівської наукової школи, які зазначають, що у зв'язку із загостренням демографічної складової кризових явищ у країні та її регіонах увагу передусім слід акцентувати на реформуванні системи охорони здоров'я, що за умов побудови суспільства інформаційно-інноваційного типу набуло першочергового значення, оскільки завдяки цьому країна може значно пом'якшити негативні явища демографічної природи, попередити глибокі незворотні наслідки в економічному, соціальному і духовному розвитку нації, які виступають дестабілізуючими чинниками суспільно-політичного життя, створюють небезпеку державним інтересам країни (Цапок, 2012, с. 12; Пирожков, 2016, с. 6).

Взаємовпливи новітніх умов інформаційного суспільства й трудового потенціалу та їхні наслідки (позитивні й деструктивні) для людського організму показано в таблиці.

Таблиця

Взаємовпливи інформаційного суспільства й трудового потенціалу*

Ознака інформаційного суспільства	Нові виклики трудовому потенціалу	Наслідки для людського організму**
1	2	3
Динамізм суспільних процесів, у тому числі соціально-трудова відносин	Підвищений рівень навантажень	Виснаження, професійне вигорання, професійна втома, хронічна втома від надмірних навантажень, трудового лізму
Зростання ролі знань, інтелектуальних здібностей людини	Високі вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня з достатніми зусиллями-інвестиціями в людський капітал	Виснаження, професійне вигорання, професійна втома, хронічна втома від надмірних навантажень здобуття знань
Активне поширення нових інформаційних технологій, у тому числі у сфері використання трудового потенціалу	Спрямування знань, інтелектуальних здібностей на продукування нових інноваційних ідей, втілення їх у життя, у тому числі у сфері охорони здоров'я	Підвищена ймовірність лікування людських недуг через застосування новітніх медичних технологій Можливості дистанційних консультацій із застосуванням прогресивних засобів зв'язку як між фахівцями, так і між фахівцем і хворим
	Заміна (повна, часткова) потреби в людській (переважно фізичній) праці автоматизованими процесами	Пониження затрат сил людського організму, особливо що стосується важкої фізичної праці

Продовження табл.

1	2	3
Підвищення інформаційної мобільності суспільства	Формування єдиного інформаційного поля сфери соціально-трудових відносин із конкретизацією умов праці	Можливості швидкого пошуку нового робочого місця з кращими умовами праці, що характеризуються нижчою ймовірністю втрати (повної, часткової) працездатності людини, погіршення стану її здоров'я
	Прискорення темпів зміни способів людської життєдіяльності (у тому числі трудової)	Ризики дезадаптації (особливо психоемоційної) людини відносно нових умов зовнішнього середовища, порушення біологічних ритмів
Віртуалізація робочого місця	Можливості пониженої просторової мобільності з меншими затратами сил	Збереження сил людського організму за рахунок відсутності їхніх витрат на подолання відстаней
	Можливості зайнятості на кількох робочих місцях із додатковими навантаженнями	Виснаження, професійне вигорання, професійна втома, хронічна втома від надмірних навантажень, трудової втоми
Віртуалізація спілкування	Трансформація структури використання вільного часу	Недостатня фізична активність людини з домінуванням малорухомого способу життя, узалежненість від мережі Інтернет
Екологізація виробничих процесів	Формування відповідно до регламентованих стандартів умов середовища життєдіяльності (у тому числі трудової) людини	Недопущення екзогенних впливів на фізіологічний та психоемоційний стан людського організму
Розвиток сфери послуг, у тому числі індустрії відпочинку та розваг	Пошук шляхів відновлення фізичних і психоемоційних сил людського організму	Можливості ефективнішого й оперативнішого відновлення фізичних і психоемоційних сил людського організму

* Складено авторами.

Аналізуючи представлену в табл. 1 інформацію, передусім слід розуміти, що, незважаючи на поширення соціогуманістичної парадигми, філософії людського буття на засадах високоморальних цінностей та абсолютної пріоритетності життя і здоров'я людини, сьогодні і в Україні, і в більшості країн світу спостерігаємо часто необґрунтовану, неконтрольовану експлуатацію економічно активного населення, що, безумовно, позначається в подальшому на фізичному й психоемоційному стані людського організму. Тобто спостерігаємо своєрідний парадокс, коли безупинне зростання матеріального добробуту населення супро-

джується накопиченням потреб людини, що змушують її підвищувати свою трудову активність. Іншим проблемним зрізом використання трудового потенціалу є нехтування певними фізіологічними задатками організму (у тому числі свідоме їхнє коректування) з метою трудової діяльності у визначених сферах. Очевидно, що пріоритет зайнятості супроти власного здоров'я є абсолютно безглуздим і невиправданим.

По-друге, відбувається стрімке зростання показника демографічного навантаження в Україні (рис. 3), який є узагальнюючою кількісною характеристикою вікової структури населення і відображає, з одного боку, спів-

відношення економічно активного й неактивного населення, а з іншого – вмотивованості економічно активного населення, зайнятого в

економіці країни, та активної трудової діяльності з пониженим рівнем податкового навантаження (відрахування із заробітної плати).

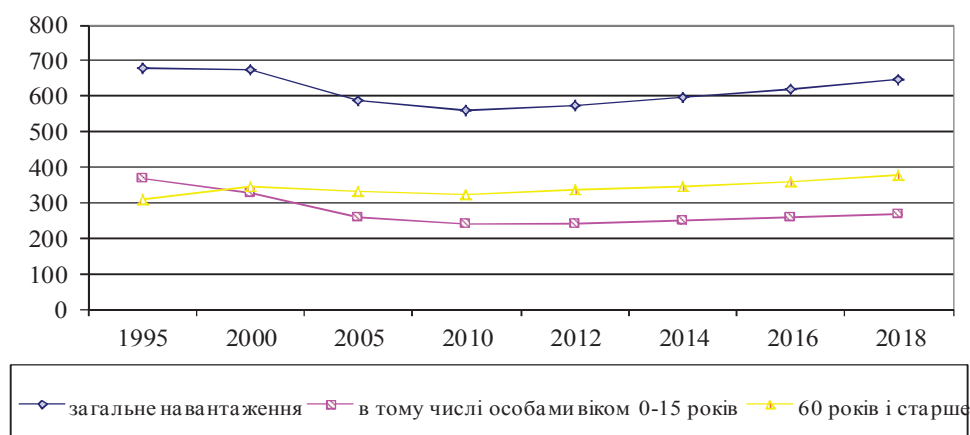

Рис. 3. Демографічне навантаження на населення працездатного віку в регіонах України, 1995–2018 рр. (станом на 1.01.).*

* Складено на основі (Населення України за 2017 рік, 2018).

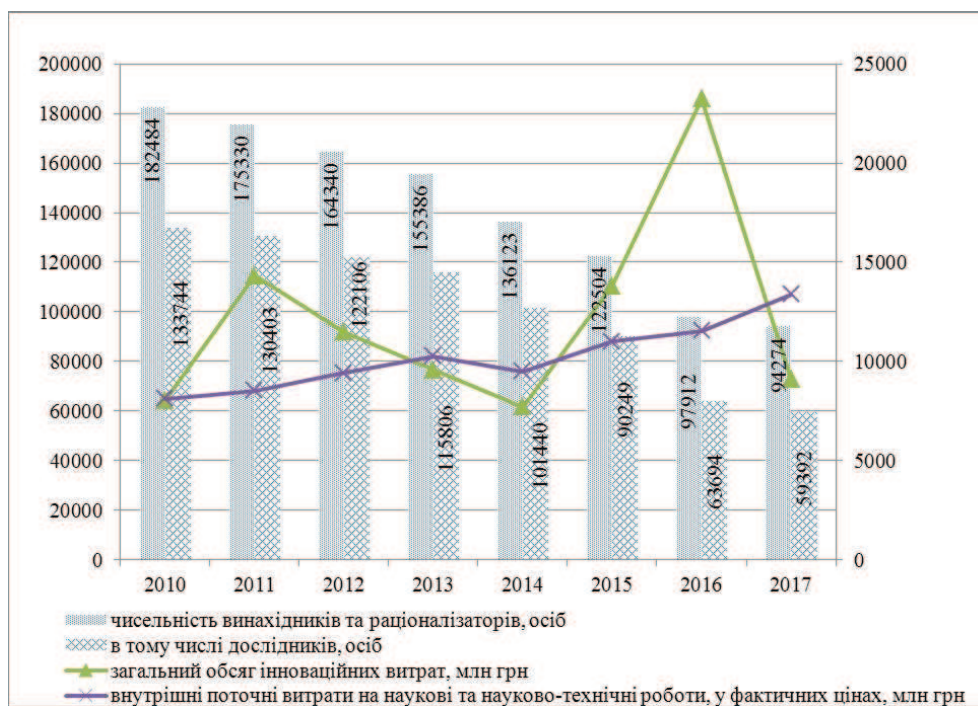

Рис. 4. Показники використання інноваційних можливостей трудового потенціалу України, 2010–2017 рр.*

* Складено на основі (Регіони України у 2017 році, 2018).

За останні 19 років найнижче його значення в Україні було зафіксоване у 2008 році (553 особи на 1000 населення), найвище – в 1999 році (679 осіб на 1000 населення). Станом на 1.01.2018 року показник становив 647 осіб на 1000 осіб постійного населення у віці 15–59 років.

По-третє, низька інноваційна активність трудового потенціалу, яка обмежується умовами трудової діяльності.

Темпові пропорції між показниками, які виражають використання інтелектуального потенціалу України, дещо різняться, причому в деструктивному вираженні (рис. 4). Так, загальний обсяг інноваційних витрат, як і внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, характеризується прискореним темповим зростанням за аналізований період, натомість кількість винахідників та раціоналізаторів і фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи за останній період постійно зменшується. Варто зазначити, що найсуттєвіше зменшення загального обсягу інноваційних витрат закономірно спостерігали у 2016–2017 рр. (з 23229,5 млн грн до 9118 млн грн (на 60,7 %)). Щодо внутрішніх поточних витрат, то тут ситуація була більш-менш однорідною.

Умови трудової діяльності осіб, що володіють відповідним інтелектуальним потенціалом й спроможні генерувати нові прогресивні інноваційні рішення, часто характеризуються суттєвою відсталістю, з відсутністю необхідного матеріально-технічного оснащення. Регіональний зріз дав змогу виявити диференціацію концентрації фахівців, які є носіями найвищого інтелектуального потенціалу, внаслідок чого спостерігали явище так званого інтелектуального колапсу, коли особи з достатніми інтелектуальними здібностями здійснюють трудову діяльність у регіонах із низькою інноваційною активністю й науково-технічною спеціалізацією та мають значно нижчі можливості використання свого потенціалу. Крім того, концентрація ділової активності навколо потужних промислових вузлів спричинює зниження можливостей

використання трудового потенціалу на «периферійних» територіях. Відтак за незначної територіальної мобільності, процеси дезінтелектуалізації стануть неминучими, що в умовах нестаціонарної економіки спричинить суттєві втрати у фазі використання трудового потенціалу та призведе до практичного унеможливлення його подальшого розвитку.

Іншу проблемну площину формує низька інноваційна активність осіб, що володіють науковими ступенями (рис. 5). За останні 23 роки кількість докторів, зайнятих в економіці України, зросла на 3 %, а кандидатів наук – 1,3 раза. Звернемо увагу, що при цьому кількість фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, зменшилася на 48,3 %. Те саме стосується кількості дослідників, яка скоротилася в 0,5 раза. Це свідчить про низьку інноваційну активність осіб, які володіють науковими ступенями. Тут знову ж таки може постати питання якості їхнього наукового рівня й спроможності продукувати нові прогресивні рішення і втілювати теоретико-методологічні напрацювання у прикладному аспекті.

Нові виклики перед вітчизняною системою освіти ставить і перехід країни до інформаційного суспільства з помітною трансформацією її пріоритетів. Хаотичність у такому переході призвела до низки проблем, які відображають ефективність використання трудового потенціалу в його освітній складовій. Тут підтримуємо позицію О. Макарової (2014), яка виділяє ключові проблеми в освітній сфері, поєднуючи їх із тенденціями демографічного характеру. Серед них:

- неймовірно швидке оновлення знань і технологій створює певні ризики. Усе сильніше зростає розрив між тими, хто має успіх на ринку праці, постійно підтримує та оновлює свої знання і навички, і тими, хто безнадійно відстає, не встигаючи за стрімко зростаючими професійними вимогами;

- економічно активне населення не буде в досяжному майбутньому достатньою мірою поповнюватися за рахунок молодих контингентів, які мають знання, що відповідають сучасним вимогам інноваційної економіки;

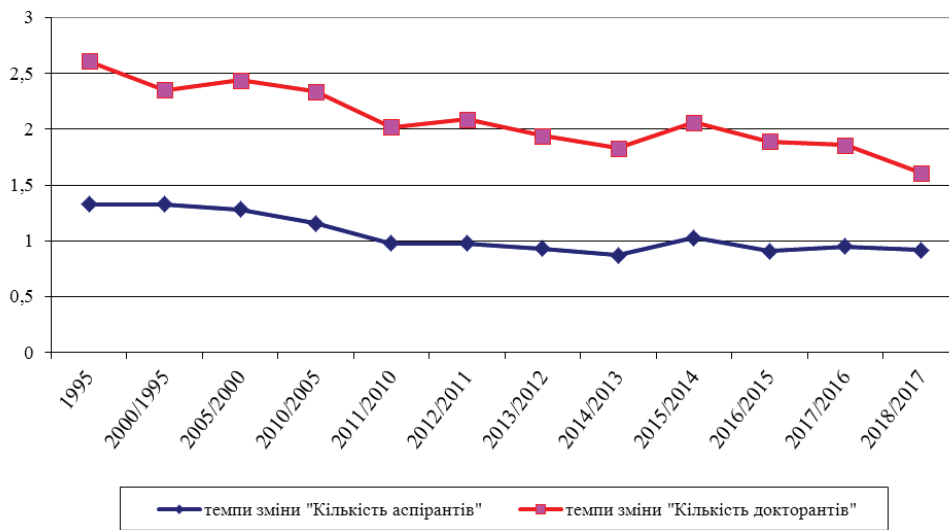

Рис. 5. Темпи зміни основних показників діяльності аспірантури і докторантури в Україні, 1995–2018 рр. (станом на 1.01).*

* Складено на основі (Наукова та інноваційна діяльність в Україні, 2018).

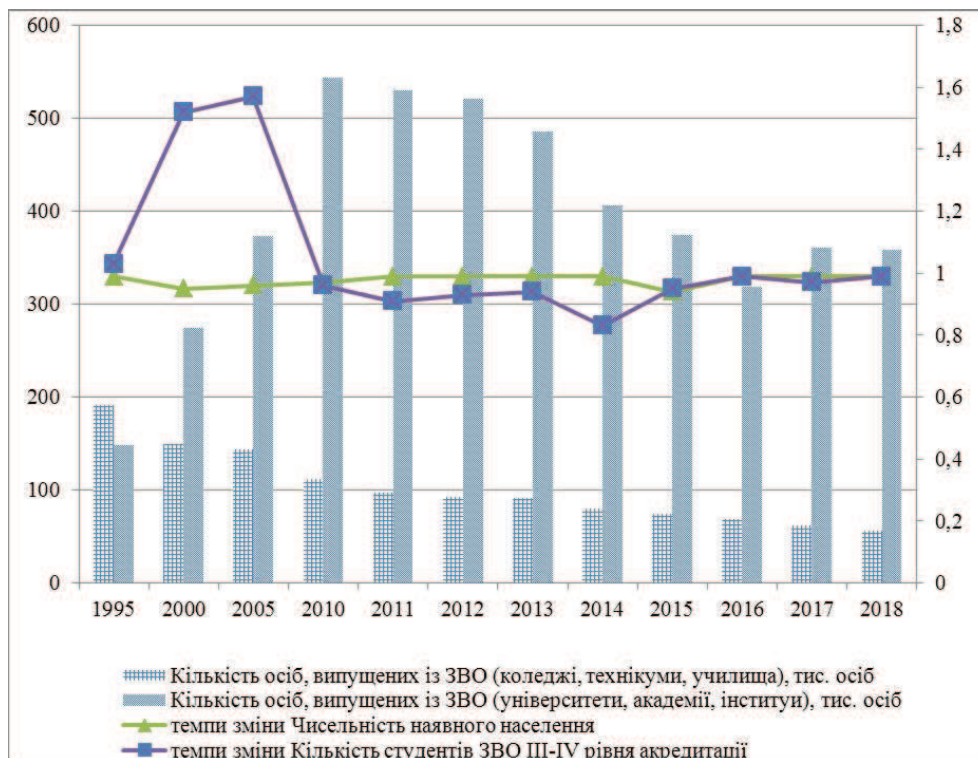

Рис. 6. Кількість фахівців, випущених вищими закладами освіти, та кількість підготовлених кваліфікованих робітників у відношенні до темпів зміни окремих показників формування трудового потенціалу України, 1995–2018 рр. (станом на 1.01).*

* Складено на основі (Населення України за 2017 рік, 2018; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року, 2018; Продовження навчання та здобуття професії, 2018).

- інтелектуальний і творчий потенціал людей похилого віку не використовується повною мірою. У суспільстві існують негативні стереотипи стосовно ролі й здібностей старших людей (Макарова, 2014).

Через це пошук шляхів ефективізації використання інноваційних можливостей трудового потенціалу повинен лежати в площині посилення якісної його сторони через створення сприятливого середовища інноваційної активності.

По-четверте, високий освітній потенціал населення, з одного боку, і незбалансованість підготовки фахівців системою вищих закладів освіти та робітників системою професійно-технічної освіти, з іншого (рис. 6).

Як бачимо, досить активне зростання кількості випущених фахівців вищими закладами освіти розпочалося з 2010 року, коли, власне, темпи скорочення кількості студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації почали проявлятися особливо різко. Підготовка кваліфікованих робітників перебувала на набагато нижчому рівні з незначними коливаннями. Якщо за останні 23 роки кількість фахівців, випущених вищими закладами освіти, загалом зросла у 2,4 рази, то щодо кваліфікованих робітників показник скоротився у 0,7 рази. Нинішня основна проблема вітчизняної системи освіти формується в силу демографічних скорочень і невідповідності інфраструктури ринку освітніх послуг (передусім у кількісному аспекті) реальним потребам населення й економіки регіонів з урахуванням необхідності забезпечення нормального конкурентного середовища. Пропозиція місць вищих закладів освіти дає змогу забезпечити навчанням переважну частину молодих осіб, через що система професійно-технічної освіти поступово деградує. Як наслідок, брак на регіональних ринках праці кваліфікованих робітничих кадрів спостерігаємо вже сьогодні, а імміграційні процеси осіб переважно азійського походження поступово «компенсують» ці тимчасово вільні сегменти.

По-п'яте, відбувається зростання безробіття та нелегальної зайнятості. Рівень

безробіття за останніх два роки має тенденцію до збільшення і є досить високим (рис. 7). При цьому зростання наведеного показника відбувається на тлі загального спаду виробництва, що призводить до розпаду господарських зв'язків, закриття підприємств, значних скорочень централізованих інвестицій. Специфіка безробіття визначається також тим, що на відміну від країн із розвинутою економікою, з їхнім перевиробництвом товарів й обмеженістю ринку, в Україні немає непереборних перешкод для створення нових робочих місць для безробітних, адже місткість українського ринку для виробництва товарів і послуг далека від вичерпання (Гранченко, 2012. с. 12–15).

Аналіз взаємозв'язку показників рівня і глибини бідності з рівнем безробіття засвідчив про поглиблення деструктивних процесів розшарування населення за рівнем доходів (особливо у 2013–2014 роках, де значення рівня й глибини бідності є найближчими) (рис. 8).

Окрім того, такі процеси слабо пов'язані з офіційними статистичними даними рівня безробіття. Логічною була б зміна показників бідності з високим рівнем кореляції відносно кількості осіб, які є безробітними. Проте така взаємозалежність простежується слабо, що вкотре підтверджує проблему нелегальної зайнятості, яка сприймається як норма сучасного суспільства і не викликає жодних осуджень.

По-шосте, мають місце проблеми, пов'язані з оплатою праці. З метою виявлення специфіки причин недовикористання трудового потенціалу та необхідних заходів щодо подолання деструктивів (які вважаються найбільш проблемними самими носіями трудового потенціалу), було проведено авторське соціологічне дослідження в окремих містах України, в яких концентрація економічно активного населення є досить значною, що дало змогу простежити усереднені здатності роботодавця до забезпечення продуктивного використання трудового потенціалу.

На основі побудови й аналізу рангових позицій, по-перше, параметрів оцінювання причин недовикористання трудового потен-

ціалу; по-друге, заходів щодо підвищення рівня трудового потенціалу; по-третє, мотивуючих чинників щодо використання трудового потенціалу, виявлено *пріоритети носіїв трудового потенціалу* у розрізі обраних міст за схемою «перешкода – захід – мотиватор» (рис. 9).

Опитування показало, що основним мотивуючим чинником до ефективної, якісної

праці є її оплата. Аналіз співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму дає підставу вважати, що працездатні громадяни не можуть прожити на заробітну плату. Згідно з міжнародними стандартами мінімальна заробітна плата має бути вищою за прожитковий мінімум, а в Україні цього не відбувається (рис. 10).

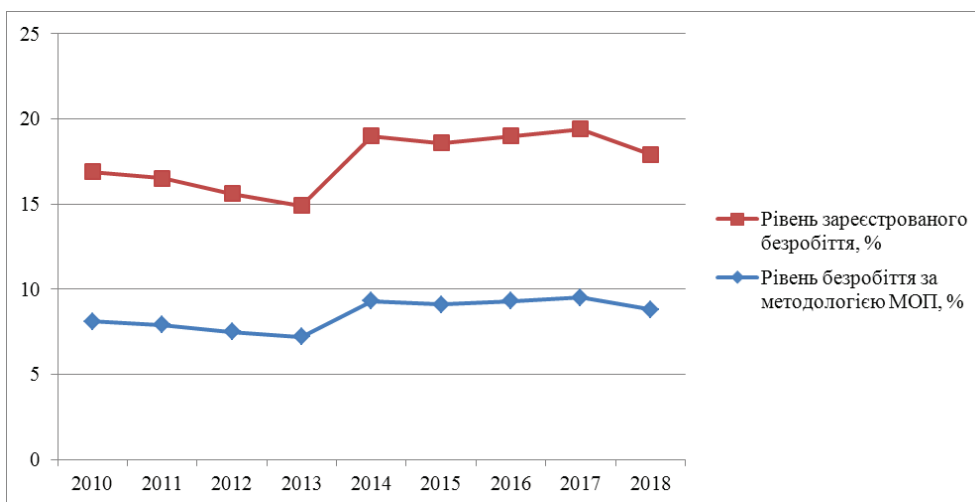

Рис. 7. Динаміка рівня безробіття, 2010–2018 рр.*

* Складено на основі (Праця України у 2017 році, 2018).

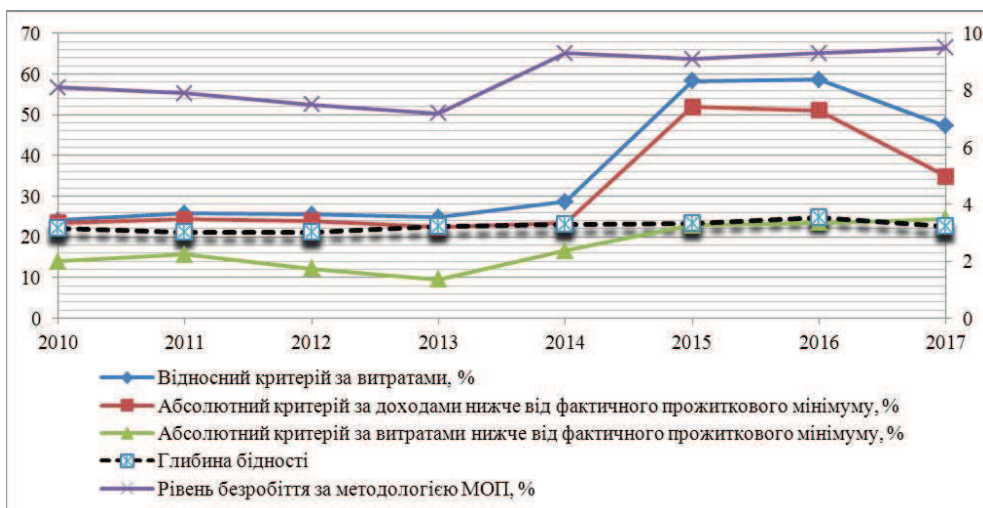
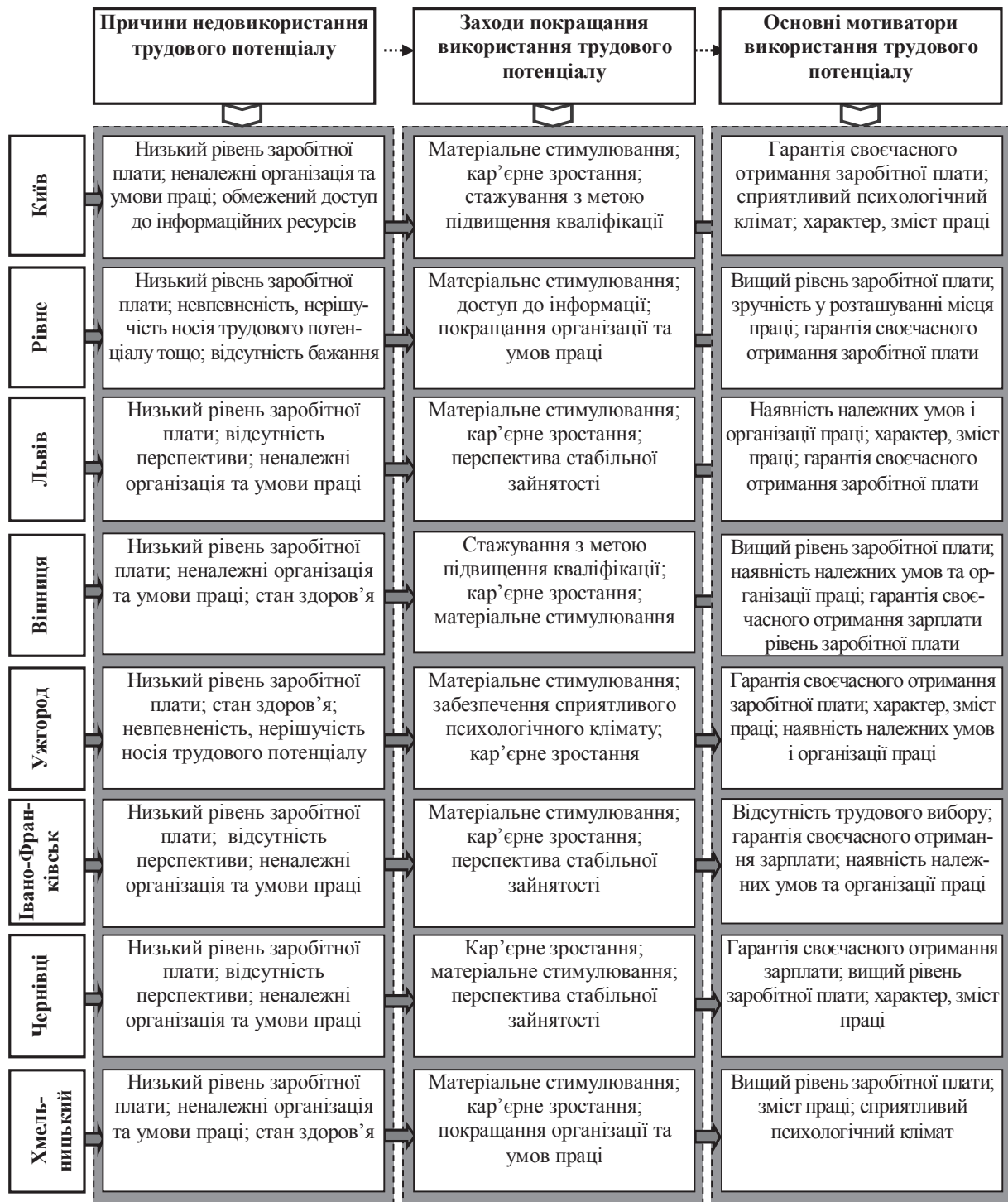

Рис. 8. Тенденції зміни рівня й глибини бідності відносно рівня безробіття в Україні, 2010–2017 рр.*

* Складено на основі (Праця України у 2017 році, 2018).

Рис. 9. Пріоритети респондентів щодо перешкод, заходів та мотиваторів використання трудового потенціалу в розрізі окремих міст України (за результатами авторського соціологічного дослідження).

Рис. 10. Динаміка прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати (станом на 1.01.).*

* Складено на основі (Праця України у 2017 році, 2018).

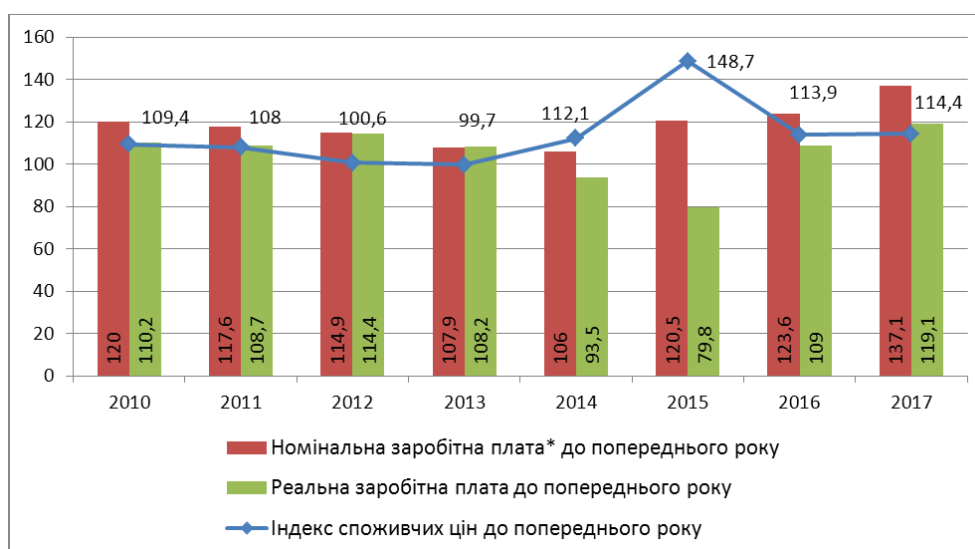

Рис. 11. Темпові зміни номінальної та реальної заробітної плати та їхній зв'язок з індексом споживчих цін.*

* Складено на основі (Праця України у 2017 році, 2018). Дані без тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Як свідчать дані рис. 10, загалом спостерігається спільна тенденція зростання мінімальної заробітної плати й прожиткового мінімуму громадян. Однак не в усі роки їхні темпи зростання збігалися. Так, бачимо характерний факт, що розмір прожиткового мінімуму не завжди збігався з розміром

мінімальної заробітної плати, а був та залишається меншим, що є негативною тенденцією.

Порівняльний аналіз номінальної та реальної заробітної плати (рис. 11) засвідчив різнонапрявлену спрямованість і дисонанси у темпових змінах наведених показників, що

можна пояснити швидшим ростом цін на товари і послуги, ніж номінальної заробітної плати.

Істотне зниження реальної заробітної плати (2014–2015 рр.) можна пояснити тим, що темпи росту інфляції значно перевищували темпи росту номінальної заробітної плати. Такі галопуючі темпи зростання інфляції стали наслідком економічної і політичної криз, а також загострення збройного протистояння на Сході України. Також спостерігаємо стрибкоподібну зміну реальної заробітної плати. Її зниження (у 2010–2011 та 2014–2015 рр.) негативно позначається на рівні життя населення. Як наслідок – невідповідність між зростанням заробітної плати й цін.

Про проблемність в оплаті праці свідчить той факт, що рівень безробіття є нижчим, аніж рівень бідності, незважаючи на активне застосування неформальних домовленостей у системі оплати праці (рис. 8). Взагалі

одержання доходів через неформальний сектор економіки може становити суттєву загрозу розвитку трудового потенціалу в частині легальних можливостей діяльності зі схильністю до інноваційної активності.

У тому разі, коли розрив між населенням за рівнем доходів набуває колосального виміру і значна частка національного багатства концентрується в руках кількох відсотків осіб, можливості ефективного використання трудового потенціалу значно погіршуються (рис. 12). Йдеться про те, що носій трудового потенціалу, навіть за умов виняткового його таланту й рівня інтелектуального розвитку, не матиме змоги здійснювати трудову діяльність без просування з боку особи, яка має відповідні важелі впливу й достатній рівень доходу. За таких умов, конкурентне середовище на регіональних ринках праці, по суті, нівелюється, формуючи натомість стійку систему неформальних домовленостей й контактів.

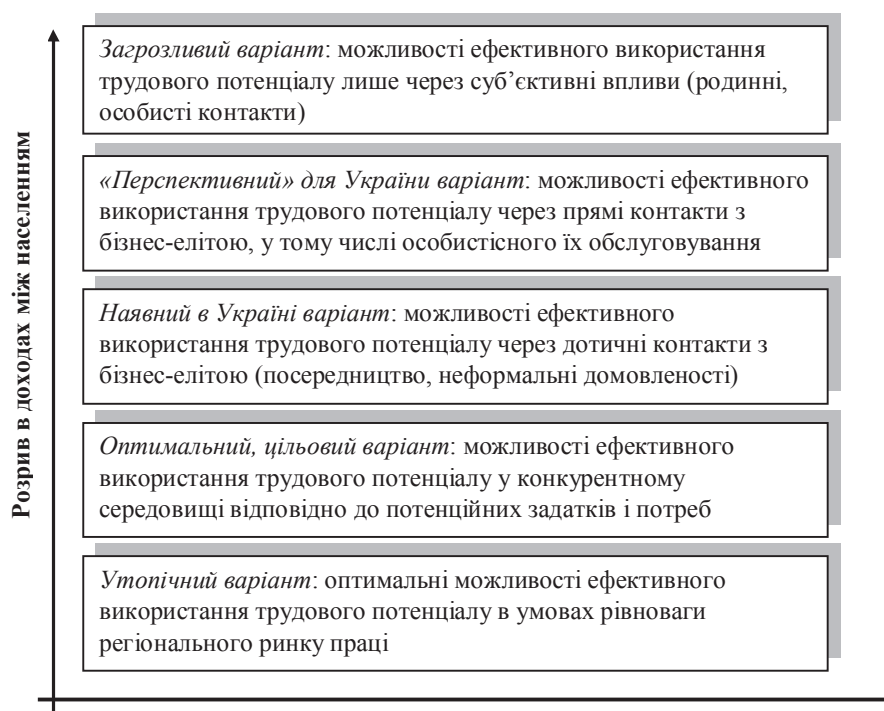

Рис. 12. Можливості ефективного використання трудового потенціалу за умов зростання розриву за рівнем доходів.*

* Складено авторами.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Проведений аналіз дав змогу виокремити особливості процесу трансформації використання трудового потенціалу в Україні, який має свою специфіку, протікає складно й суперечливо. Зміни в системі трудових відносин, зокрема зростання безробіття, поглиблення диференціації та зниження реальних доходів

населення характеризуються складністю й неоднозначністю оцінок. Існуючі викривлення у задіянні трудового потенціалу внаслідок хаотичного переходу до інформаційного суспільства вимагають розробки моделі трансформаційних переходів до цільового стану, що забезпечить раціональне формування, збалансований розвиток і продуктивне його використання.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Макарова, О. 2011. *Старіння населення України: тенденції та наслідки*. 2011. [online] Доступно: http://www.idss.org.ua/arhiv/11_07_2011_makarova.zip [Дата звернення 5 квітня 2019].
- Населення України за 2017 рік*. 2018. Київ.
- Наукова та інноваційна діяльність в Україні*. 2018. Київ.
- Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/2017 навчального року*. 2018. Київ.
- Пирожков, С. І., 2004. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. *Демографія та соціальна політика*, 1–2., с. 5–20.
- Праця України у 2017 році*, 2018. Державна служба статистики України. Київ.
- Приймак, В.С. 2005. *Регулювання трансформації трудового потенціалу в регіональній системі ринку праці*: автореф. дис. ... доктора економ. наук. Львів.
- Продовження навчання та здобуття професії*, 2018. Київ.
- Регіони України у 2017 році*, 2018. Ч. 2. Київ.
- Транченко, Л. В., 2012. Безробіття як соціальна проблема ринкового суспільства. *Економіка та держава*, 4, с. 12–15.
- Цапок, С. О., 2012. Вплив демографічного розвитку на якість трудового потенціалу регіональних суспільних систем. *Регіональна економіка*, 1, с. 176–183.
- Ціжма, О. А., 2009. *Трансформація структури використання трудового потенціалу регіону (на прикладі Івано-Франківської області)*. [online] Доступно: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vpr/Ekop/2009_7/52.pdf [Дата звернення 6 квітня 2019].
- Чорний, Р. С. 2013. *Розвиток трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства*. Львів: ІРД НАН України.

Стаття надійшла 11.04.2019.

